IQRO JURNALI , IQRO JOURNAL, ИКРО ЖУРНАЛИ
ISSN:2181-4341| wordlyknowledge.uz/index.php/iqro
Volume 24. Issue 01. Oktabr, 2026

JADIDLAR MEROSI – BIZNING FAXRIMIZ: QATAG‘ON QURBONLARINING ILMIY-MA’RIFIY FAOLIYATI VA ULARNING BUGUNGI KUNDA AHAMIYATI

Ilmiy rahbar: **Izzatilloyeva Sabina Ilhom qizi**
Navoiy innovatsiyalar universiteti
Ijtimoiy-gumanitar fanlar kafedrasi o'qituvchisi
Hamroyeva Oydin Normurod qizi
Navoiy innovatsiyalar universiteti
Maktabgacha ta’lim yo’nalishi 3- kurs talabasi
https://doi.org/10.5281/zenodo.23447168

Annotatsiya: Ushbu maqolada XX asr boshlarida Turkistonda shakllangan jadidchilik harakati vakillari, xususan, 1930-yillardagi siyosiy qatag'on qurboniga aylangan ziyolilarning ilmiy-ma'rifiy faoliyati tahlil qilinadi. Tadqiqotda tarixiy-kulturologik tahlil va qiyosiy o'rganish metodlaridan foydalanilgan holda, jadidlarning ta'lim tizimini isloh qilish, milliy matbuotni rivojlantirish, adabiyot va san'at orqali xalq ongini yuksaltirishdagi xizmatlari yoritilgan. Natijalar shuni ko'rsatadiki, jadidlarning boy merosi bugungi kunda O'zbekistonda milliy identifikatsiyani mustahkamlash, zamonaviy ta'lim standartlarini boyitish va ma'naviy-axloqiy qadriyatlarni shakllantirishda dolzarb ahamiyatga ega. Maqola jadidlar merosini nafaqat tarixiy adolatni tiklash, balki kelajak avlodni ma'rifatli va vatanparvar qilishda muhim intellektual manba sifatida baholaydi.

Kalit so'zlar: jadidchilik, qatag'on qurbonlari, ilmiy-ma'rifiy faoliyat, milliy identifikatsiya, ta'lim islohoti, ma'naviy meros, tarixiy adolat.

Kirish

XX asr boshlarida Turkiston o‘lkasida shakllangan jadidchilik harakati nafaqat siyosiy, balki chuqur mazmunga ega bo‘lgan madaniy-ma’rifiy harakat edi. Bu davrda Abdulla Avloniy, Munavvar Qori, To‘raqul Zunnunov, Hamza Hakimzoda Niyoziy, Cho‘lpon (Abdulhamid Sulaymon) kabi ziyolilar xalqni jaholatdan ozod qilish, yangi usuldagi maktablar ochish va milliy matbuotni rivojlantirish orqali jamiyatni modernizatsiya qilishga intildilar. Biroq, 1930-yillardagi Stalin repressiyalari natijasida ushbu namoyandalar qatag‘on qurboniga aylandi. Ularning ilmiy-ma’rifiy faoliyati uzoq yillar davomida taqiqlangan bo‘lsa-da, mustaqillik yillarida bu meros tiklandi. Ushbu maqolaning maqsadi qatag‘on qurboni bo‘lgan jadidlar merosining ilmiy tahlili va uning zamonaviy O‘zbekiston jamiyatidagi axloqiy hamda intellektual ahamiyatini yoritishdir.

Materiallar va metodlar

Tadqiqot jarayonida tarixiy-kulturologik tahlil, qiyosiy o‘rganish va hujjatli manbalarni o‘rganish metodlaridan foydalanildi. Asosiy manba bazasi sifatida jadidlarning asl asarlari, ular tomonidan tuzilgan darsliklar, "Turkiston" gazetasidagi maqolalar hamda arxiv materiallari o‘rganildi. Shuningdek, so‘nggi yillarda nashr etilgan ilmiy monografiyalar va dissertatsiya ishlari tahlil qilindi. Metodologik yondashuv jadidlarning pedagogik qarashlarini zamonaviy ta’lim

standartlari bilan solishtirish va ularning g‘oyalarining bugungi kundagi dolzarbligini aniqlashga qaratilgan.

Natijalar

Jadidlar merosining ilmiy-ma’rifiy qirralarini chuqur tahlil qilish shuni ko‘rsatadiki, ularning faoliyati nafaqat pedagogik yangiliklarni joriy etish, balki butun bir sivilizatsion paradigmni o‘zgartirishga qaratilgan edi. Qatag‘on qurboni bo‘lgan ziyolilar – Abdulla Avloniy, Munavvar Qori, Abdulqodir Shakuriy, To‘raqul Zunnunov, Hamza Hakimzoda Niyoziy, Cho‘lpon, Fitrat va boshqalarning hayoti va ijodi yagona bir maqsad – "millatni saqlash va uni zamon talablariga moslashtirish" g‘oyasi atrofida birlashgan edi. Ushbu bo‘limda jadidlarning asosiy ilmiy-yo‘nalishdagi yutuqlari va ularning bugungi kundagi amaliy ahamiyati batafsil tahlil qilinadi.

Birinchidan, ta’lim-tarbiya tizimidagi inqilobiy o‘zgarishlar. Jadidlar an’anaviy maktabxona tizimining eskirganligini tanqid qilib, "Usuli jadid" (yangi usul) ni joriy etdilar. Bu usulning mohiyati shundan iborat ediki, o‘quvchilar arab alifbosini mexanik yodlash o‘rniga, fonetik usulda tezroq savod chiqarishni o‘rganardilar. Munavvar Qori Rahimjonov tomonidan tuzilgan "Sabzavor", "Maktubot" kabi darsliklar nafaqat til o‘rgatish, balki bolalarda mantiqiy fikrlash, dunyoqarashni kengaytirish va amaliy ko‘nikmalarni shakllantirishga xizmat qilardi [1]. Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, jadid maktablarida matematika, geografiya, tarix, tabiiy fanlar va gigiena kabi fanlar o‘qitilishi o‘sha davr uchun mutlaq yangilik bo‘lib, xalqning ilmiy savodxonligini oshirishga bevosita ta’sir ko‘rsatdi. Masalan, 1910-yillarga kelib Turkistonda minglab yangi usuldagi maktablar faoliyat yuritdi va bu jarayonda mahalliy tadbirkorlar hamda ma’rifatparvarlarning moliyaviy homiyligi muhim rol o‘ynadi. Bugungi kunda O‘zbekistonda amalga oshirilayotgan ta’lim islohotlari, jumladan, maktabgacha ta’limni rivojlantirish, STEM fanlariga e’tibor qaratish va kompetensiyaviy yondashuvlar jadidlarning pedagogik g‘oyalari bilan uzviy bog‘liqligini namoyon etadi.

Ikkinchidan, milliy matbuot va publitsistika orqali jamoatchilik fikrini shakllantirish. Jadidlar matbuotni nafaqat yangiliklar manbai, balki kuchli targ‘ibot vositasi sifatida qabul qildilar. Abdulla Avloniyning "Oyna" gazetasi, Mirzo Jalilning "Hurriyat", keyinchalik esa "Turkiston" gazetalari orqali ular jamiyatdagi illatlar – poraxo‘rlik, sudxo‘rlik, ayollarning huquqsizligi va jaholatni fosh qildilar [2]. Tahlillar natijasida aniqlandiki, jadid publitsistikasi oddiy xalq tushunadigan sodda va ravon uslubda yozilgan bo‘lib, unda milliy birlik, vatanparvarlik va mehnatsevarlik g‘oyalari ustuvor edi. Ayniqsa, ayollar masalasidagi yondashuvlari diqqatga sazovor: Ularning taklifiga ko‘ra, qiz bolalarni ham o‘qitish, ularni kasb-hunar egasi qilish orqali jamiyat taraqqiyotiga hissa qo‘shish mumkin edi. Bugungi gender tengligi va ayollarning ijtimoiy faolligini oshirish borasidagi davlat siyosati aynan shu jadidcha g‘oyalarning mantiqiy davomi hisoblanadi.

Uchinchidan, adabiyot va san’at orqali ma’naviy tarbiya. Jadidlar adabiyotni "hayot maktabi" deb hisoblashgan. Cho‘lpon (Abdulhamid Sulaymon) o‘zining "Qora ko‘zlar", "Tonmg‘acha" kabi asarlarida inson psixologiyasi, sevgi va ozodlik mavzularini chuqur yoritdi. Uning she’riyati orqali milliy ruh uyg‘otildi. Hamza Hakimzoda Niyoziy esa teatr san’atini xalqqa yaqinlashtirdi. Uning "Boy ila xizmatchi", "Zaharli hayot" kabi pyesalari sahna orqali ijtimoiy adolat, tenglik va ezgulik g‘oyalarini targ‘ib qildi [3]. Tahlillar shuni tasdiqlaydi ki, jadid teatri nafaqat tomosha, balki siyosiy va ma’rifiy tribuna vazifasini o‘tagan. Bugungi kunda O‘zbekistonda milliy teatr va

kinematografiyaning rivojlanishi, klassik asarlarning sahnalashtirilishi jadidlar boshlab bergan madaniy an'analarning davomidir.

To'rtinchidan, ilmiy tadqiqotlar va tilshunoslik sohasidagi yutuqlar. Fitrat (Obidjon Mahmudov) turkiy tillarning grammatikasi, shevalari va adabiyoti bo'yicha fundamental tadqiqotlar olib bordi. Uning "Adabiyot namunolari", "Turkiy tilga oid izohlar" kabi asarlari hozirgi o'zbek tilshunosligining poydevori hisoblanadi [4]. Jadidlar adabiy tilni soddalashtirish, undagi arab va forscha so'zlarning haddan tashqari ko'pligini kamaytirish va xalq tiliga yaqinlashtirish yo'lida katta ishlar qilishdi. Bu jarayon bugungi o'zbek adabiy tilining shakllanishiga bevosita ta'sir ko'rsatdi. Hozirgi kunda davlat tilini rivojlantirish, lotin yozuviga to'liq o'tish va terminologiya komissiyalarining faoliyati jadidlarning til islohotidagi tajribalariga asoslanmoqda.

Beshinchidan, qatag'on fojiasi va merosning tiklanishi. 1937-1938-yillardagi ommaviy repressiyalar natijasida yuzlab jadidlar otib tashlandi yoki lagerlarga surgun qilindi. Ularning kitoblari yoqib yuborildi, nomlari taqiqlandi. Biroq, mustaqillik e'lon qilingandan so'ng, ushbu shaxslarning oqlanishi va ularning merosini tiklash jarayoni boshlandi. Arxiv materiallarini o'rganish natijasida ko'plab nashr etilmagan qo'lyozmalar topildi va chop etildi [5]. Bugungi kunda Toshkent va viloyatlarda jadidlarning muzeylari ochilgan, ko'chalarga, maktablarga va universitetlarga ularning nomlari berilgan. Bu esa tarixiy adolatning tiklanishi va milliy xotiraning shakllanishida muhim omil bo'ldi.

Oltinchidan, jadidlar merosining zamonaviy jamiyatdagi axloqiy va g'oyaviy ahamiyati. Bugungi globallashuv davrida, axloqiy qiymatlar inqirozi va ekstremizm xavfi ortib borayotgan sharoitda, jadidlarning ma'naviy qarashlari dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Ular islom dinini ilm-fan va taraqqiyot bilan uyg'unlashgan holda talqin qilishga chaqirgan edilar. Jadidlarning "din – bu vijdon pokligi va ezgu amallar" degan g'oyalari yosh avlodni radikalizmga qarshi immunitetini shakllantirishda muhim vosita hisoblanadi [6]. Shuningdek, ularning tadbirkorlikka, halol mehnatga va iqtisodiy mustaqillikka undovchi fikrlari hozirgi bozor iqtisodiyoti sharoitida yosh tadbirkorlar uchun namuna bo'lib xizmat qilmoqda.

Muhokama

Bugungi kunda jadidlar merosining ahamiyati bir necha jihatlarda namoyon bo'lmoqda. Avvalo, ularning ta'lim sohasidagi tajribalari zamonaviy pedagogika uchun boy manba hisoblanadi. Jadidlarning bolaga individual yondashuvi, onalik tili orqali ta'lim berish g'oyasi va amaliy ko'nikmalarni o'rgatish tamoyillari hozirgi ta'lim islohotlarida qayta tiklanmoqda. Ikkinchidan, ularning vatanparvarlik va milliy g'urur tuyg'usini shakllantirishdagi roli beqiyosdir. Mustaqil O'zbekistonda milliy identifikatsiyani mustahkamlashda jadidlarning hayoti va ijodi muhim vosita bo'lib xizmat qilmoqda. Uchinchidan, jadidlarning diniy bag'rikenglik va ma'naviy poklik haqidagi qarashlari ekstremizmga qarshi kurashda muhim g'oyaviy asos yaratadi. Ular islom dinini ilm-fan va taraqqiyot bilan uyg'unlashgan holda talqin qilishga chaqirgan edilar [6].

Shuni ta'kidlash lozimki, jadidlar merosi shunchaki tarixiy fakt emas, balki bugungi kun talablariga javob beradigan jonli intellektual resursdir. Ularning qatag'onga uchraganligi fojia bo'lsa-da, ularning g'oyalari tirik qoldi va hozirda davlat siyosatining ajralmas qismiga aylangan.

Xulosa

Xulosa qilib aytish mumkinki, XX asr boshidagi jadidlar harakati vakillari, ayniqsa qatag‘on qurbonlari, O‘zbekiston xalqining ma’naviy va intellektual salohiyatini oshirishda hal qiluvchi rol o‘ynagan. Ularning ilmiy-ma’rifiy faoliyati ta’lim, matbuot, adabiyot va san’at sohalarida tub islohotlarni amalga oshirishga qaratilgan edi. Bugungi kunda ularning merosi nafaqat tarixiy adolatni tiklash, balki zamonaviy jamiyatni demokratik, dunyoviy va ma’rifatli yo‘lda rivojlantirish uchun muhim omil hisoblanadi. Jadidlar merosini o‘rganish va targ‘ib qilish kelajak avlodlarni vatanparvar, bilimli va ma’naviyatli insonlar sifatida tarbiyalashda muhim ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Rajabov K., O‘zbekiston jadidchiligi: tarixiy voqelik va zamonaviy baholar, Toshkent, O‘zbekiston, 2018, 45-bet.
2. Karimov A., Turkiston matbuoti tarixi (1870-1930), Toshkent, Fan, 2015, 112-bet.
3. Valiyev R., Fitrat va o‘zbek tilshunosligi muammolari, Filologiya masalalari, 2019, No 3, 23-29-betlar.
4. Norqulov M., O‘zbek teatri tarixi: jadidlar davri, Toshkent, San’at, 2017, 78-bet.
5. Abduazizov D., Qatag‘on qurbonlari: hujjatlar va guvohliklar, Toshkent, Sharq, 2020, 156-bet.
6. Yusupov Sh., Jadidlik va zamonaviylik: ma’naviy qiyoslash, Jamiyat va boshqaruv, 2021, No 2, 40-45-betlar.